

רוברט סטרן

רוברט סטרן (Stern) הוא פילוסוף בריטי, נשיא אגודת הפילוסופים הבריטית, אחד מעורכיו של ה-*European Journal of Philosophy*, ופרופסור במחלקה לפילוסופיה באוניברסיטת שפילד, אנגליה. עבודתו עוסקת בעיקר בפילוסופיה הגרמנית הפוסט-קאנטיאנית של המאה ה-19, ובפרט בהגל. סטרן ליקט וחיבר הקדמות לאוסף מאמרים בן ארבעה כרכים המציע הערכה ביקורתית של הפילוסופיה ההגליאנית. בין ספריו:

- *Understanding moral obligation: Kant, Hegel, Kierkegaard*, Cambridge, 2012.
- *Hegelian metaphysics*, Oxford, 2009.
- *The Routledge guide book to Hegel's Phenomenology of spirit*, Routledge, 2003.
- *Hegel and the 'Phenomenology of Spirit'*, Routledge, 2002 (2nd edn 2013).
- *G.W.F. Hegel: critical assessments*, Routledge, 1993.
- *Hegel, Kant and the structure of the object*, Routledge, 1990.

תודה רבה על זה, כל זה מאוד מעניין, שאלותיך מרתקות!

1) תגובתי לשאלה מאתגרת זו, המעלה התנגדות מעניינת, היא להציע שהיא מבוססת על דיכוטומיה מוטעית – אני מבין את הצעתי זו כדרך הגליאנית למדי להתמודד עם קשיים מסוג זה! אם כך, נדמה שההנחה היא שהשיטה של הגל היא *או* לגמרי סגורה ונוקשה, *או* לגמרי פתוחה ובלתי-פסקנית, ללא כל יציבות מכל וכל. ואולם, להשקפתי, השיטה של הגל נמצאת אי-שם בין שתי הברירות הללו, במובן זה שהיא מותירה פתוחה את האפשרויות של שינוי והתפתחות נוספים, בעוד שבה בעת היא טוענת, שככל הנראה, השיטה כפי שמציג אותה הגל אינה דורשת כל שינוי נוסף שכזה, כך שיש לה הזכות לכנות את עצמה "מוחלטת". זכות זו ניתנת לביטול, וניתן לקרוא עליה תיגר, וזה הדבר שעושה את עמדתו של הגל לעמדה פליביליסטית [fallibilist]; אך מצד שני, לא ניתן לפקפק במסקנותיה באמצעות ספק "סרק" בלבד, אלא יש להעלות קושי תוכני שהיא אינה יכולה לפתור – וכל עוד זה לא התרחש, אנו רשאים להבין את השיטה של הגל כמוחלטת.

2) אני מסכים איתך שרבות מהביקורות על הגל פועלות למול מה שאינו אלא קריקטורה של עמדתו, ולעיתים תכופות משקיפות עליה בדרך "חד-צדדית". אך בעוד שאני סבור שהביקורות על הגל טועות, אינני משוכנע שהייתי מצטרף להמשך הביקורת שלך, שלפיה "המתנגדים לשיטה ההגליאנית, כמו גם אלו המבקשים להיחלץ ממנה, מציבים 'תחתיה' את אותה הלוגיקה (המובנת שלא כהלכה) עצמה, כך שהם נותרים נאמנים לחלוטין לאותה הלוגיקה שאותה הם מבקשים לבקר". אני מבין שאת טוענת כאן, שמתנגדים אלו איכשהו מפריכים את עצמם: הם מבקרים דרכי-חשיבה מסוימות, אך למעשה הם עצמם מאמצים אותן. איני משוכנע שהייתי הולך כל כך רחוק, או אומר שאם דבר זה מתרחש, הרי זה משום שהם אינם מעריכים נכונה את השקפותיו של הגל. אך ייתכן שאיני תופש בשלמות את הנקודה שלך כאן.

3) א) אין ספק שזוהי סוגיה עמוקה וחשובה, שקשה להתמודד איתה בצורה פשוטה כלשהי. זה בוודאי נכון שעבור הוגים דתיים רבים, הדבר שהגל מציג אינו אלא חילון, ובמידה שהוא צודק בכך שמחשבנו היא ניסוח פילוסופי של הנצרות, הרי שדבר זה יראה גם כתולדה של הנצרות. עם זאת, הרבה מאוד יהיה תלוי כאן בשאלה למה מתכוונים ב'חילון', שהרי הגל טוען, כמובן, שעמדתו עדיין "תשמר" חלק ניכר מהדת – בניגוד למאמצים אנטי-דתיים ישירים בנאורות, לדוגמא. לפיכך, אני סבור שהגל לא היה מרוצה מה"אתאיזם החדש", על הרדוקציוניזם וה"מדעניזם" הגסים למדי שלו, בדיוק כשם שלא היה מרוצה מהצורות השונות של הפונדמנטליזם הדתי, שכן הגל מבין את הדת, בכל צורה מתוחכמת וסבירה שלה, ככזו שמסוגלת בהחלט לתפקד בין שני הקצוות הללו.

ב) אני לא לגמרי משוכנע שאני מבין לאן את חותרת בשאלה זו, אך אם החשש שלך כאן הוא שהגישה ההגליאנית מוכרחה להסתכם בסוג של רלטיביזם שבו "מוקע כל שיפוט פסקני", איני משוכנע שזה נובע מהדרך בה הוא מבקש לקרוא תיגר על דיכוטומיות חדות (כגון זו שבין האל והאדם).

ג שאלה זו מעלה סוגיה יסודית נוספת: האם הפילוסופיה של הגל תלויה בנצרות, או שאולי הגל מזהה כמתוך הנצרות צורות חשיבה שיכולות להיעשות למוכנות באופן עצמאי. השקפתי שלי היא זו האחרונה: החשיבה הדיאלקטית מודגמת בנצרות, אך היא אינה תלויה בשום הנחות נוצריות או דוקטרינה כשלעצמה. אחרי הכל, נראה לי שניתן לשקול את הפתרונות של הגל לקונפליקטים גלויים-לעין שונים (בין החירות והדטרמיניזם, או היחיד והחברה, למשל) לגופו של עניין, מבלי להיתלות בהנחות נוצריות כלשהן. העובדה שהנצרות עצמה מאמצת גם היא "פיתרון" דיאלקטי לבעיית יחס האל לאדם, רק מעידה על כך שהיא נענית לדפוס כללי יותר של שיקול דעת פילוסופי, ולא על הכיוון ההפוך. לכן אני סבור שזו זכותם המלאה של המרקסיסטים החילונים לנסות להשתמש במתודה הדיאלקטית של הגל כדי להתמודד עם הסוגיות שמעסיקות אותם, אף בשעה שהם מוותרים לגמרי על הדת. כמוכן, כפי שציינתי בתשובה קודמת, החילון עשוי להיות קשה יותר להשגה משהם משערים, באשר הוא עצמו מותיר את הפילוסופיה חד-צדדית למדי: אך זהו עניין סובסטנטיבי הקשור לתוכן של הדת ככזו, ולא עניין מתודולוגי הנוגע לגישה הדיאלקטית כשלעצמה.